

ZÁRÓJELENTÉS

„A délszláv konfliktus egyes nemzetközi jogi problémái”
című OTKA T037311. számú kutatási program

„A délszláv konfliktus egyes nemzetközi jogi problémái” címet viselő OTKA kutatási program (2002-2005) valamennyi kitűzött célját elérte. A kutatócsoport lényegében három nagy problémakör elemzésére vállalkozott. A kutatás végeredménye és fontosabb megállapításai az alábbiak szerint összegezhetők.

1. A kutatás első célkitűzése az emberi jogok helyzetének és a konfliktus utáni válságkezelés kérdéseinek vizsgálata volt. E területek beható tanulmányozását Dr. Masenkó-Mavi Viktor témavezető és Dr. Halász Iván résztvevő kutató végezte el. Kutatási részeredményeiket számos tanulmányban közzétették, melyek némelyike a magyar szakirodalomban elsőként járja körül az adott kérdéskört. Dr. Masenkó-Mavi Viktor témavezető írásai három jelentős problémakört dolgoztak fel. A *Daytoni Egyezmény és az emberi jogok Bosznia és Hercegovinában* című tanulmány összefoglalta a boszniai háborút lezáró megállapodáshoz vezető utat, bemutatta e sokrétű szerződés szerkezetét, illetve felvázolta a konfliktus utáni alkotmányos és igazgatási struktúrákat. Háromféle szervezet különböztetett meg: helyi szerveket, helyi és külföldiek alkalmazottakat egyaránt foglalkoztató vegyes intézményeket, és nemzetközi szervezeteket. Kiemelt figyelmet szentelt az emberi jogok védelmének – azon belül is az Emberi Jogi Kamara tevékenységének, melynek 1996 és 2003 között bírójává volt.

A *Terrorizmus, nemzetközi jog és emberi jogok: az algériaiak esete Boszniában* című tanulmányban közzétett kutatási eredmények a kutatómunka megkezdését követően megkezdődött „terrorizmus elleni háború” egy érzékeny esetével foglalkoznak. A *Konfliktusok és emberi jogok: Az emberi jogi jogsértések orvoslásának módszerei* című írás ugyanakkor a különböző válságok rendezését elősegítő újszerű és régi igazságszolgáltatási formák áttekintését nyújtja, melyek közül megkülönböztetett figyelmet szentel a külföldi bírák részvételével (is) működő testületeknek. A tanulmány részletekbe menően bemutatja a bosznia-hercegovinai Emberi Jogi Kamarát, kitér az alkalmazott joganyag problémájára, a különböző országokból és jogi kultúrákból érkező jogászok együttműködésének kérdéskörére, valamint a helyi közvélemény hozzáállására. Kiemeli a testület működésének aggályos aspektusait is – például a hatáskörök átgondolatlanságát és az elfogultság problémáját.

Dr. Halász Iván résztvevő kutató tanulmányaiban elsősorban a válságkezelő nemzetközi igazgatás problémakörre koncentrált. A *Nemzetközi igazgatás a válságövezetekben* című írása a nemzetközi igazgatás kialakulásával, történeti előzményeivel, nemzetközi jogi alapjaival, szerkezetével és működési sajátosságaival foglalkozik. Bár a tanulmány az Európán kívüli válsággócokra is kitér, döntően a délszláv térségből – Bosznia-Hercegovinából, Horvátországból és Koszovóból – meríti példáit, melyek meghatározónak bizonyultak a nemzetközi igazgatási struktúrák és eljárások kialakításában. A tanulmány részletesen foglalkozik a jelenség történeti előzményeivel is: az 1903 és 1908 közötti macedóniai reformakcióval, valamint a Nemzetek Szövetsége égisze alatt, a két világháború között végrehajtott igazgatási tevékenységgel. Az itt közzétett kutatási részeredmények sorából kiemelendő a válságkezelő igazgatási akciók ideiglenes és átmeneti jellege, állandóan változó belső tartalmuk, illetve az egyértelmű célkitűzések fontossága. Problémaként merül fel ugyanakkor a helyi viszonyokba való beavatkozás mértéke és mélysége, jogi és erkölcsi

indokolhatósága, valamint a nemzetközi igazgatási szervek ellenőrzésének és hatékonyságának kérdése.

A *válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban* című tanulmány egy konkrét esettel foglalkozik. Az UNMIK által vezetett koszovói igazgatási akció a legátfogóbb, legnagyobb és legstrukturáltabb válságkezelő nemzetközi igazgatási műveletek egyike. Az e tárgyban végzett kutatás részletesen bemutatta az UNMIK szerkezetét, egyes pilléreit, továbbá kitért a rendezésben érintett nemzetközi szervezetek egymáshoz való viszonyára, kapcsolataira – igazgatási és jogi szempontból egyaránt. A kutatási részeredmények feltárták a koszovói igazgatás három szakaszát is: a kezdeti nemzetközi dominanciájú periódust, a vegyes igazgatási szakaszt, illetve a helyi választott szervek bevonásának fázisát. A tanulmány a koszovói Ideiglenes Alkotmányos Keret – a helyi oktrojált „kvázi-alkotmány” – bemutatásával zárul.

2. A kutatás másik fő célkitűzése a humanitárius intervenció néven ismert jelenség elméleti sajátosságainak feltárására és gyakorlatának bemutatására irányult. A téma vizsgálatát különösen indokoltá tette, hogy a délszláv térségben több olyan nemzetközi fegyveres fellépésre is sor került, melyet a szakirodalom széles körben humanitárius beavatkozásként jellemez. E kutatási részterület feldolgozása elsősorban Dr. Sulyok Gábor résztvevő kutató feladata volt, aki – a hazai jogtudományban elsőként – egy monográfiában (*A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*) és több tanulmányban (*The Legality of Unilateral Humanitarian Intervention Re-examined*, *The Legality of Humanitarian Intervention under Traditional International Law*) foglalkozott a témával. Megállapításai szerint a fegyveres erőszak emberbaráti célú alkalmazása a nemzetközi jog egyik legrégebbi és legvitatottabb intézménye, melynek gyökerei az igazságos háború természetjogi tanáig vezethetők vissza. Mivel azonban e kategóriának tételes nemzetközi jogi megfogalmazása soha nem született, az érdemi kutatómunka megkezdéséhez szükség volt egy munkadefinícióra. Érdekesség, hogy a fogalom-meghatározás eredményeként végül nem egy, hanem két definíció született. Noha a humanitárius intervenció lényege az évszázadok során változatlan maradt, a nemzetközi jogi környezet és a jogi terminológia a második világháborút követően alapjaiban változott meg. Következésképp, egyetlen definíció nem alkalmas a klasszikus és a kortárs nemzetközi jog e kategóriájának precíz megragadására. A definíciók egyébiránt egyfajta szintetizáló módszert követett, melynek alapját a vizsgált nemzetközi jogi korszakban napvilágot látott legjelentősebb humanitárius intervenció-meghatározások képezték. A definíciók végeredményben e jogtudományi meghatározások közös vagy gyakran felbukkanó elemeinek ötvözése nyomán jöttek létre – mindkét periódus vonatkozásában. (Hasonlóképpen, mind a múlt, mind a jelen kapcsán felmerült a humanitárius intervenció hasonló vagy rokon nemzetközi jogi kategóriáktól való elhatárolásának az igénye. A szóban forgó jogintézmények a következők: a nemzetközi fegyveres összeütközés, az önvédelem, a represszália, a békefenntartás, a humanitárius segítségnyújtás, valamint a népek önrendelkezési jogának keretében folytatott küzdelemhez nyújtott külső fegyveres segítség.)

A humanitárius intervenció alapjául szolgáló emberi jogi és humanitárius jogi jogsértések vizsgálata meglehetősen összetett műveletnek bizonyult, amit részben időbeli, részben tematikai bontásban kellett elvégezni. A klasszikus nemzetközi jog korszaka kapcsán elegendő volt feleleveníteni a korszak jogtudósai által e tárgyban megfogalmazott véleményeket, ám a kortárs nemzetközi jog tekintetében ugyanez az eljárás már nem alkalmazható. Itt a rendelkezésre álló tételes jogi forrásból mindenekelőtt ki kellett szűrni a legalapvetőbb emberi jogokat és a nemzetközi humanitárius jog legfontosabb garanciáit, majd meg kellett állapítani, hogy ezek milyen volumenű megsértése vetheti fel a fegyveres beavatkozás igényét. Mindezek nyomán arra a következtetésre jutottunk, hogy a humanitárius

intervenció alapjának alsó határát az emberiség elleni bűncselekmények mentén tanácsos meghúzni.

A kutatás nagy hangsúlyt fektetett a humanitárius intervenció jogszerűségének kérdésére. Mivel a kétségkívül jogszerű előfordulások mellett, a jogtudomány képviselői és az államok néhány kérdéses legalitású vagy nyilvánvalóan jogellenes akciót is humanitárius intervencióként tartanak számon, a megindítás jogszerűsége aligha lehet az ilyen beavatkozások fogalmi eleme. Más szóval, a humanitárius intervenció minőség nem jogcím. A korabeli tudományos álláspontok, az igazságos háború tanának esetleg továbbélő elemei, a szerződéses rendelkezésekkel összefüggésben létrejött beavatkozási jogok, a művelt nemzetek által elismert jogelvek és az ún. *ius ad bellum* beható vizsgálata meglepő eredményt hozott: nevezetesen azt, hogy a humanitárius intervenció klasszikus kori jogszerűsége vagy jogellenessége tárgyában tehát nem lehet tökéletes bizonyossággal állást foglalni.

Napjaink nemzetközi jogában természetesen sokkal egyértelműbb a helyzet. Jelenleg kizárólag az ENSZ Biztonsági Tanácsa által adott, előzetes és kifejezett felhatalmazás teheti jogszerűvé a humanitárius intervenciót. Bár a világszervezet Alapokmányának elfogadása óta eltelt évtizedekben számos elmélet látott napvilágot a tanácsi felhatalmazást nélkülöző erőszak, és ezen belül az unilaterális humanitárius intervenciók jogszerűségének megalapozása tárgyában, ezek egyike sem talált széleskörű elfogadásra. Ennek megfelelően, a vélelem az ENSZ Közgyűlésének ajánlása, illetve a Biztonsági Tanács implicit felhatalmazása vagy *ex post facto* jóváhagyása alapján megindított humanitárius intervenciók jogszerűsége ellen szól. Nem vezethető le továbbá a humanitárius intervenció joga az Alapokmány egyéb rendelkezéseiből, a nemzetközi szokásjogból és a szükséghelyzet doktrínájából sem, illetve legalitása a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normáinak kollíziójával sem magyarázható.

A kutatás a múlt és a jelen vonatkozásában egyaránt elemzés alá vonta a humanitárius intervenció gyakorlatát. Megállapítást nyert, hogy elsősorban etnikai sokszínűsége következtében, a délszláv térség a történelem folyamán szinte mindvégig a humanitárius beavatkozások egyik „melegágya” volt. A vonatkozó szakirodalom alapján az elmúlt kétszáz évben, a térségben elkövetett kegyetlenkedések legalább négy jelentős katonai művelet megindítását tették szükségessé. Időrendi sorrendben e műveletek a következők: Bosznia-Hercegovina és Bulgária (1877-1878), Macedónia (1912-1913), Bosznia-Hercegovina (1992-1995) és Koszovó (1999). Ám a kutatás végkövetkeztetése szerint ezek közül csak a koszovói beavatkozás illeszthető be maradéktalanul a humanitárius intervenció kategóriájába. Különböző okok folytán, a többi akció csak fenntartásokkal, vagy még így sem minősíthető szigorúan nemzetközi értelemben vett emberbaráti beavatkozásként.

3. A kutatás harmadik fő irányának középpontjában a népek önrendelkezési joga és a nemzetközi humanitárius jog állt. Az e tárgyban végzett kutatások külső szakértők bevonásával zajlottak. Dr. Hoffmann Tamás (Eötvös Loránd Tudományegyetem) *Jugoszlávia felbomlása és a népek önrendelkezési joga, avagy a képzelőerő diadala a realitás fölött* című tanulmánya szerint sem a hatályos nemzetközi jog, sem a jugoszláv belső jog nem tehetette lehetővé a tagköztársaságok számára a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságtól való elszakadást. A nemzetközi közösség Szlovéniával ellentétben, Horvátországot és Bosznia-Hercegovinát annak ellenére ismerte el, hogy elszakadási kísérletük még nem vezetett egyértelmű sikerre és fegyveres harcot folytattak a területük nagy részét ellenőrzése alatt tartó jugoszláv szövetségi hadsereg csapataival. Ebben a helyzetben az államelismerést szerinte vagy a belügyekbe való beavatkozást megvalósító korai elismerésnek, vagy – a Badinter-bizottság által hangoztatott deklaratív elismerés helyett – konstitutív elismerésnek kell minősíteni.

Dr. Varga Réka (Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának Közép-Európai Képviselője) *A nemzetközi humanitárius jog alkalmazhatósága a Délszláv-válság idején: a horvátországi háború* című írása a kutatás nemzetközi humanitárius jogi irányvonalába illeszkedik, és – a vonatkozó tételes jogi források, valamint a volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús bűnökkel foglalkozó nemzetközi büntető törvényszék peranyagainak fényében – arra keresett választ, hogy a Horvátország területén küzdelmekre a humanitárius jog mely normái voltak alkalmazhatók.

Dr. Lamm Vanda (MTA Jogtudományi Intézet) a Nemzetközi Bíróság előtt zajló délszláv vonatkozású ügyek háttérét és bonyolult perjogi vonzatait vizsgálta. A bosznia-hercegovinai és a koszovói válság nyomán a hágai bíróság előtt nem kevesebb, mint tizenkét eljárás indult meg: kettő a boszniai népiirtás tárgyában, tíz pedig az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének légitámadásai hatására. Az első két eljárás mind a mai napig folyamatban van, ám az utóbbi tíz ügyben a bíróság – joghatóságának hiányára hivatkozva – már megszüntette az eljárást.

Dr. Nagy Gábor (Legfelsőbb Bíróság) az Emberi Jogok Európai Bíróságának egy az 1999. évi koszovói beavatkozással összefüggésben hozott döntését elemezte *A NATO bombái Belgrádra – strasbourgi szemszögből* címet viselő tanulmányában. A közvélemény számára kevésbé ismert, hogy a belgrádi tévészékház elleni támadás áldozatai, illetve azok hozzátartozói eljárást indítottak az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének tizenhét tagja, köztük hazánk ellen az Emberi Jogok Európai Egyezményében védett egyes emberi jogi megsértésére hivatkozva. A kérelmet a bíróság végül elfogadhatatlannak találta – a cikk e döntés háttérében álló megfontolások kritikai elemzését nyújtja.

Az említett négy tanulmány az MTA Nemzeti Stratégiai Tanulmányok Programbizottsága, az Európai Intézet Budapest és az MTA Jogtudományi Intézete által, 2005. december 9-én, *Dayton, 10 év után* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadásokra épül. Ugyanezen a rendezvényen a kutatócsoport három tagja is előadta – az imént vázolt – kutatási eredményeit. Az összesen hat előadás alkotná a kutatás zárókötetének szerkezeti egységeit, könyvfejezetek formájában történő publikálásuk folyamatban van. (A szakmai beszámoló „Közlemények” rovatában ezeket az írásokat „megjelenés alatt” megjelöléssel láttuk el.)

Budapest, 2006. február 21.

Dr. Masenkó-Mavi Viktor sk.
Témavezető